

DİVAN ŞİİRİNDE OSMANLI GELENEĞİNİN İZLERİ*

*Nihat ÖZTOPRAK***

ÖZET

Divan edebiyatı ya da Klâsik Türk Edebiyatı diye adlandırılan Osmanlı Edebiyatında, Osmanlı toplumunun örf, âdet ve inançlarına dair izler vardır. Diğer milletlerin şairlerinde görüldüğü gibi Osmanlı şairleri de aşklarını, fikirlerini, hayallerini dile getirirken yaşadıkları toplumun örf, âdet, gelenek ve inançlarından istifade ederek şiirlerinde onlardan örnekler sunmuşlardır. Bu çalışmada, sultanların kendi adlarına hutbe okutmaları, cülûslarında bahşiş dağıtmaları ve sikke kestirmeleri gibi hükümlerle alâmetleriyle alâkalı âdetler; sarıya çiçek takılması, kölelerin kulaklarına küpe takması, kadın köle veya hizmetçilerin isimlerinin bir çiçek adıyla değiştirilmesi, habercilerin yanlarında ok taşımaları gibi halk âdetlerinden bazılarına temas edilerek Osmanlı dönemi Türk kültürünün ortaya çıkarılması için divan şiirinin önemine dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Divan şiiri, Osmanlı, Türk kültürü, âdet, gelenek, hükümlerle alâmetleri.

* Bu yazı, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin hazırladığı "Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yılı Kutlamaları: Osmanlıya Bakışlar" (27 Mayıs 1999) panelinde yapılan konuşmanın genişletilmiş şeklidir.

** Yard. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Osmanlı-Türk medeniyetinin çeşitli kaynaklarından biri hiç şüphesiz bugün “Divan edebiyatı” ya da “Klâsik Türk edebiyatı” diye isimlendirildiğimiz Osmanlı edebiyatıdır. Bugün her ne kadar aramızda uzun mesafeler olduğu var sayılıyor ise de bu edebiyat aslen bizim olan ve hatta biz olan bir edebiyattır.

Osmanlı medeniyetinin söze verdiği değer, nesirden ziyade şiirle kendini göstermiş ve en çarpıcı, en güzel sözler umumiyetle şairlerce telaffuz edile gelmiştir. Divan şiiri, asırlardan süzülerek akan bu kültürün yazılı ifadesinden ibarettir. Bu şiirin hemen hemen bütün örneklerinde insanı çevreleyen tabiat ve eşyanın, çeşitli davranış ve inançların etkisi hissedilmektedir. Pek tabiidir ki bir şairin çevresinin tesirinden uzak kalacağı düşünülemez.

Klâsik şiirde, sözü edilen her fikrin ve telâkkinin genelde örneklerle desteklendiğini veya açıklandığını görürüz. Bu yüzden, örneklendirme diye tanımlayabileceğimiz irsal-i mesel sanatı oldukça yaygındır. İrsal-i mesele az veya çok benzeyen iktibas, telmih, hüsn-i ta’lil gibi sanatların da çok kullanıldığı bir gerçektir. Zira örneklerle desteklenen bir fikir daha kolay anlaşılacak, tereddütler azalacak veya ortadan kalkacaktır. Osmanlı şairleri aşklarını, fikirlerini, hayallerini dile getirirken yaşadıkları toplumun örf, âdet, gelenek ve inançlarından daima istifade ederek örnekler getirmişler, böylece düşüncelerini daha anlaşılır ve inandırıcı bir şekilde halka sunmuşlardır.

Bu çalışmada, beyitlerde yer alan pek çok Osmanlı geleneğinden bir kaçına temas edilmek suretiyle, Osmanlılar dönemindeki Türk kültürünün ortaya konması bakımından divan şiirinin ne denli kıymetli ve ihmal edilemez bir kaynak olduğu kısaca belirtilmeye çalışılacaktır.

Öncelikle, divan şiirine yansıyan bazı hükümlerlik alâmeti âdetlerden söz edilecektir. Bilindiği gibi, Osmanlı döneminde padişah ve diğer yüksek rütbeli devlet adamları, âlim ve sanatkârların hamisi durumunda idiler. Padişahın sarayı, devlet büyüklerinin konakları, şehzade sarayları birer edebî meclis halindeydi. Bu meclislerde karşılıklı şiirler okunur, edebî sohbetler yapılırdı. Çoğu Osmanlı padişahı ve bazı devlet erkânının yazdıkları şiirler bu meclislerde değerlendirilirdi. Bu ilişkilerin neticesi olarak devletin işleyişi ve padişahların hükümlerlik alâmetleriyle alâkalı

bir çok âdet divan şiirinde yer almıştır. Fâtih (1444-1446, 1451-1481)'in musahibi, hocası ve aynı zamanda veziri olan şair Ahmed Paşa (öl. 1497),

Mesned-i sultân-ı subh oldı serîr-i âsumân
Saçtı pîrûze tabaklardan zer ü gevher güneş¹

beytinde “*Sema tahtı, sabah sultanının oturduğu yer oldu. Güneş, firuze tabaklardan altın ve gevherler saçtı*” diyerek, padişahın tahta cülûsu münasebetiyle, töreni izleyen halka altın ve mücevherler saçılması âdetine temas etmektedir. Osmanlı padişahlarının tahta oturması ya da bayram, düğün, fetih gibi başka sevindirici olayların kutlanmasında töreni izleyen halka altın ve mücevherler saçılırdı. Nitekim Topkapı Sarayı'nda “Altın Yolu” diye bilinen harem girişindeki geçit, adını bu gelenekten almıştır.² Ayrıca, cülûs münasebetiyle askerlere, ilim adamlarına ve diğer devlet memurlarına bahşiş verildiği de bilinmektedir.³

Padişahların kendi adlarına hutbe okutmaları ve sikke kestirmeleri de hükümler alâmetlerindendi. Şair Hayâlî (öl. 1557),

Bülbüle hutbe okudup her gün
Oldu sultân-ı kâm-rân gonca
Berg-i gülden yürüttü sikkesini
Hükümünü eyledi revân gonca⁴

beyitlerinde goncanın sultan olur olmaz bülbüle her gün hutbe okuttuğunu, gül yaprağından sikke kestirdiğini ve böylece hükümünü yürüttü-

¹ Ali Nihad Tarlan, *Ahmed Paşa Divanı*, İstanbul 1992, s. 64 (19'uncu kaside 2'nci beyit).

² Ahmet Atilla Şentürk, *Ahmed Paşa'nın Güneş Kasidesi Üzerine Düşünceler*, İstanbul 1994, s. 6-7.

³ Cülûs ve cülûs bahşîşi konusunda geniş bilgi için bk. Zeynep Tarım Ertuğ, “Osmanlı Devletinde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek”, *Osmanlı*, Ankara 1999, IX, s. 137-139.

⁴ Ali Nihad Tarlan, *Hayâlî Bey Divânı*, İstanbul 1945, s. 41 (13'üncü kaside, 5 ve 6'ncı beyitler).

günü söylerken padişahların adlarına hutbe okutmaları ve para bastırmaları âdetlerine işaret eder. Yahyâ Bey (öl. 1644) de bir beytinde,

Hâl iden kimse riyâzetde riyâz-ı cenneti
Şâh-ı bî-tabl u ‘alemdür kenz-i lâ-yefnâ ile⁵

“Az yiyip az içip ve çokça ibadet ederek cennet bahçelerinde yaşar gibi yaşayan kimse; kanaatkârlığıyla 'tabl u alem'⁶ siz padişahtır” der. Böylece şair, riyazet ve kanaatın bir manevî sultanlık olduğunu vurgularken maddî sultanlığın iki önemli alâmeti olan tabl ve sancağa da atıfta bulunur. Osmanlı döneminde bunların her ikisi de belli başlı hükümlerlik alâmetlerindendi. Onları Osman Gazi (1299-1324)'ye Selçuklu hükümdarı III. Alaaddin (1298-1302) göndermişti. O günden sonra mehter alayı her ikinci vakti nevbet çalarken, Selçuklular'a hürmet için, Osmanlı padişahları ayağa kalkarlardı. Daha sonra bu âdeti Fâtih Sultan Mehmet (1444-1446, 1451-1481) kaldırmıştır.⁷ İkinci vaktinden başka, yatsı namazından sonra üç fasıl mehter çalınıp padişaha dua etmek ve sabaha karşı divan erkânını ve civar halkını namaza kaldırmak için de nevbet vurmak âdettendi.⁸

Bunlardan başka din ve devletin düşman ve hasımlarının kellesini getirene, fetih müjdesi verene, kaside veya eser sunana bahşiş vermek, toy için hazırlanan ziyafet sofrasının yağmalatmak⁹ gibi padişaha ait âdetler beyitlerde yer almaktadır.

Zaman zaman devlet adamlarıyla beraber bizzat harbe iştirak eden divan şairleri, dizelerinde bezm(eğlence meclisi)den olduğu kadar, rezm(savaş)den ve onunla ilgili âdetlerden de söz ederler. Zaten ordu-

⁵ Yahyâ Bey, *Divan*, Hazırlayan: Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul 1977, s. 513 (375'inci gazel 6'ıncı beyit)

⁶ Hükümdarlara ait “mehterân-ı tabl u alem” ya da sadece “mehterân” diye anılan takımlar bayrak ve mehterhane takımları hâlinde iki sınıf idi. Tabl, mehterhane sınıfına verilen bir isimdir. Geniş bilgi için bk. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986, s. 215-216.

⁷ Midhat Sertoğlu, *age* ve aynı yer.

⁸ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara 1984, s.449-452.

⁹ Mehmet Arslan, “Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Eserler: Sürnâmeler”, *Osmanlı*, Ankara 1999, IX, s. 182.

millet bir toplumun şiirini ve şairlerini askerlikten uzak görmek yanlış olur. Nitekim doğrudan doğruya savaşı konu alan gazavatnâmeler, fetih-nâmeler bir yana, farklı konularda yazılmış manzumelerin içinde bile askerî âdetlerle karşılaşmak mümkündür. On sekizinci yüz yılın nüktedan şairlerinden Osmanzâde Tâib (öl. 1724),

Mahaldir ‘arşa ta‘lîk eyle şimden sonra şemşîrin
Yeter nâm-ı bülendin katl-i ‘âma gelse de fermân¹⁰

beytinde “*Şimdiden sonra kılıcını çadırın tepesine (gökyüzüne) assan yeridir. Çünkü zaptedilen bir yerin bütün halkını öldürmeye ferman gelse de senin yüce adın o fermanın hükmünü kaldırmaya yeter*” diyerek bir savaşı zaferle neticelendiren kumandanın zafer alâmeti ve verilen değer ifadesi olarak kılıcını “arş” denilen çadıra asma âdetini dile getirmektedir. Savaşlarda, meydana yakın bir yere otağ kurulurdu. Savaşı kazanan komutan da kılıcını bu çadırın en yüksek yerine asardı. Klâsik edebiyatın en usta şairlerinden olan Nedim (öl. 1730) de

Hatîb-i minber-i feth u zafer kim tîğının şimdi
Niyâmı cism-i hasm âvîze-gâhı ‘arş-ı a‘lâdır¹¹

“*Fetih ve zafer minberi hatibinin kılıcının kını şimdi hasmının bedeni, asıldığı yer ise arş-ı a‘lâdır*” diyerek hem kılıcı arş-ı a‘lâya (yani çadırın tepesine) asma âdetinden, hem de “kılıçlı hatip” geleneğinden bahseder. Geleneğe göre kılıçla feth edilen yeni yerlerde en büyük kilise camie çevrilir, burada padişah veya ordu komutanı ilk cuma günü minbere çıktığında kılıcına dayanarak hutbe okurdu. Edebiyatımızda bunlar “kılıçlı hatip” diye anılmışlardır.¹² Şair Sâbit (öl. 1712) de bir beytinde, şairlik ile kılıçlı hatip arasında ilişki kurar ve kendini nazm minberinin hatibine, kalemini de kılıca benzeterek şairane bir şekilde övünür:

Hutebâ gibi çıkup minber-i nazma Sâbit

¹⁰ Mustafa Yatman, *Osmanzade Tâib Divanı'ndan Seçmeler*, Ankara 1989, s. 66 (6'ncı kaside, 18'inci beyit).

¹¹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Nedim Divanı*, İstanbul 1972, s. 205 (48'inci kıta, 2'nci beyit).

¹² Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Haz.: Cemâl Kurnaz, Ankara 1993, s. 254.

Tîğ-âsâ kalem-i pâk-edâya dayanır¹³

Eskiden düşman askerleri arasında sıkışan askerler, atlarının nallarını ters çakmak suretiyle kendilerini takip edenleri yanıltırlarmış. Bir savaş hilesi olan bu yola, zaman zaman eşkıyaların da baş vurdukları bilinir. Şair Nazîm (öl. 1726-27), Köprülü Mehmet Paşa (öl. 1661)'nın heybet ve kudretini ifade etmek için

Düşmenân oldu bîm-i tîğından

Bâjgûn na'le feres-i cûnbân

“Düşmanlar senin kılıcının korkusundan ters nalla kaçan atlar gibi oldu. Yani geliyorlarmış zannının vererek geri kaçtılar” diyerek düşmanlarını bu hile içinde tasvir etmiştir.¹⁴

Klâsik şiirde, sevgiliye ait bir çok güzellik unsuru oka benzetilmiştir. Sevgilinin boyu, kirpiği, gamzesi ve gözü devamlı âşığa ok atar. Onu bağrından, dolayısıyla gönlünden yaralar. Âşık, sevgilisinden gelen bu oklardan şikayetçi değildir. Hatta onları hatıra olarak bedeninde muhafaza eder. Âşık ve sevgili arasındaki bu ilişkiler beyitlerde işlenirken ok, yay ve kemankeşlikle ilgili bir çok âdet de beyitlerde konu edilir. Ok müsabakalarının düzenlenmesi, okun atılacağı yere ayaktaşı, ulaştığı yere menzil taşı dikilmesi, menzil taşına rekor kıranın adı ve rekor tarihinin yazılması, atılan oklara sahibinin isminin yazılması bunlardan bazılarıdır.¹⁵

Okçular, Osmanlı döneminde İstanbul Okmeydanı'nda umumiyetle pazartesi ve perşembe günleri toplanarak talim yaparlardı. İçlerinden iyi derece yapanlar icazete lââyık görülür ve bu vesileyle ziyafet tertiplenir, ayrıca kabza¹⁶ verilirdi. Okçulukta öncekilerden daha uzak mesafeye ok atabilmek hüner sayıldığı gibi, sarı pirinçten yapılmış çana ok geçirmek, kalın tomruklara ok saptamak, kalkanı ok ile delmek, içi su dolu şişelere

¹³ Bosnalı Alaeddin Sâbit, *Divan*, Haz.: Turgut Karacan, Sivas 1991, s. 388 (76'ncı gazel 7'nci beyit)

¹⁴ Ahmet Talât Onay, *age*, s. 412.

¹⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, II, 479-480.

¹⁶ Kabza : Kemankeş adaylarına uzun talim sonucu hüner ve beceri göstermeleri hâlinde verilen icazetin adıdır.

ok geçirmek, oku havaya atıp yere inerken düşürmeden eliyle tutmak vb. de hüner sayılırdı. Böyle hüner ve maharet gösterenlerin okları Okmeydanı Tekkesi'ne asılarak teşhir edilirdi.¹⁷ Eski Osmanlı kemankeş âdetlerinden biri de bin defa okunu hedefe isabet ettirmiş veya bin kere av avlamış bir kahramanın nişan alması, ava gitmeyi bırakıp yayını duvara asması, onu saygı ve itina ile saklamasıdır. Necâtî (öl. 1509),

Bin sayd edince yayını her pehlevân asar
Kaşın bu resme gün başına bir kemân asar¹⁸

diyerek hüneri sadece kendinde görmeyen usta bir kemankeşin anlamlı bir davranışını dile getirir.

Şeyh Gâlib (öl. 1799) de bir beytinde kemankeşlerin ok atarken “yâ hak”, “yâ nasip” deme geleneğine işaret ederek,

Ne havâ vü ne kemân ü ne kemân-keş ancak
İrdiren menziline tîri nidâ-yı Yâ Hak¹⁹

“Oku hedefe isabet ettiren ne hava, ne yay ve ne de kemankeştir. Onu hedefe ulaştıran 'Yâ Hak' midasıdır” der.

İslâm öncesi Türkler'den Osmanlı dönemine kadar gelen bir âdet de habercilerin yanlarında ok götürmesidir. Türkler oku, bir tabiyet ve davet sembolü olarak İslâm öncesi ve sonrası kullanmışlardır. Timur'un oğlu Sultan Mehmed'in, Ankara muharebesinden sonra Edirne'de tahta çıkan Süleyman Çelebi (öl. 1411)'ye H. 808'de bir elçi ile birlikte bir ok göndermesi de bu türden bir hadisedir.²⁰ Hayâlî Bey (öl. 1557) bir beytinde, yukarıda sözü edilen âdete temas eder:

¹⁷ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Yayına hazırlayan: Kazım Arısan-Duygu Arısan Günay, İstanbul 1995, II, s. 375-376. Daha geniş bilgi için bk. İsmail Fazıl Ayanoğlu, *Ok Meydanı ve Okçuluk Tarihi*, Ankara 1974.

¹⁸ Ali Nihad Tarlan, *Necati Bey Divanı*, Ankara 1992, s. 181 (70'inci gazel birinci beyit).

¹⁹ Muhsin Kalkışım, *Şeyh Gâlib Divanı*, Ankara 1994, s. 346 (174'üncü gazel birinci beyit).

²⁰ Osman Turan, “Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması”, *Belleten*, IX, Ankara 1945, s. 312. Osman Turan bu makalesinde okun davet için kullanılışından hareketle bugün “çağırıcı, davet edici” manasında kullanılan “okuyucu” kelimesinin menşeinin buna bağlı olduğunu söyler. (Bk. aynı makale s. 313.)

Dil taşur dildâr kûyundan cefâ nâveklerin
Ok götürmek âdetidür peyk olanun yügrüğü²¹

Meyve vermeyen ağacın korkutulması da eski âdetlerdendir. Birisi eline bir balta alır, ağaca doğru yönelerek “Niçin meyve vermiyorsun, seni keseyim mi?” sözleriyle ağaca hücum eder. Diğer bir kişi meyve vereceğini söyleyerek bu seferlik affedilmesini ister. Bu hareket üç defa tekrar edilir. Sonuçta ihtar olarak ağaca bir kaç çizik atılır. Şair Cemî (öl. 1659) bu halk âdetinden istifade ederek kendisine yüz vermeyen sevdiğiyle ilişkisini dile getirir:

‘Arz etme ana yok yere gel tîşe-i âhı
Korkutmak ile nahl-i emel bâr-ver olmaz

“Gel ! o dilbere âh baltasını boşuna gösterip durma; emel ağacı korkutmakla meyveye durmaz; yani meyve vermez.”²²

Osmanlılar döneminde bir eve yeni gelen cariye, köle veya hizmetçiye eski ismi ne olursa olsun farklı bir ad vermek âdeti. Kadınlar için bilhassa gül, sümbül, nergis, benefşe gibi çiçek isimleri ya da bu kelimelerle oluşmuş birleşik kelimeler tercih edilirdi.²³ Bâkî (öl. 1600)

Okun Türkler arasında hukukî sembol olarak kullanılışını, çeşitli tarihi kaynaklara dayanarak geniş bir şekilde ele aldığı makalesinin sonunda Osman Turan konuyu şöyle özetler: “

“ *Türk Tefekkürü askerî ve idarî bakımdan cemiyeti ok ve yay arasındaki münasebetlere mütenazır olarak telakkî etmiş, okun yaya tabi olması veya yayın oku sevk ve idare etmesi dolayısıyla yay hakimiyeti, hükümdarı, ok tabiiyeti ve tabileri temsil eden bir sembol mahiyeti almış ve her ikisi birlikte devleti ve istiklâli gösteren bir alâmet telakkî olmuştur. Hakanın boy beylerine ok göndermesi onları bir sefer veya toplantı için çağırın bir emir manasını ifade etmiştir. Bundan dolayı her ok gönderenin gönderilene göre hukukî bakımdan üstün bir mevkide olduğu anlaşılır.*” s. 318.

²¹ Ali Nihad Tarlan, *Hayâlî Bey Dîvânı*, İstanbul 1945, s. 393 (5'inci gazel, 2'nci beyit). Habercilerin ok taşıması ve beyit için ayrıca bk. Cemâl Kurnaz, *Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlîli*, İstanbul 1996, s. 185-186.

²² Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Haz.: Cemâl Kurnaz, Ankara 1993, s. 21.

²³ *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* adlı eserinde Abdulaziz Bey, cariye isimlerinin geniş bir şekilde listelemiştir. Bu listedeki cariyelere ad olan çiçek isimlerinin bazıları şöyledir: Gonca, Goncagül, Goncadiken, Goncafem, Goncaleb, Goncaten, Gül, Güllü, Gülben, Gülcemal, Güldam, Gülfem, Gülistan, Gülleb, Gülnihal, Gülnenk,

Yine ferrâş-sıfat destine cârûb almış
Ki ide hizmet-i hâk-i der-i dâver sünbül²⁴

“Sünbül, hükümdarın (sevgilinin) kapısının önünü süpürmek için yine temizlikçi gibi eline süpürgeyi almış” derken, sünbülü temizlikçi olarak tasvir eder. Necâtî (öl. 1509) de,

Gülzâr-ı sarâyında zihî dâr-ı sa’âdet
Kim oldı lakab çarh-ı perestâra benefşe²⁵

beytinde hizmetçiye benefşe lâkabının verildiğini söyler.

Osmanlı döneminde devam eden bir başka âdet de kölelerin kulaklarına küpe takılması idi. Her ne kadar İslâm köleliği kaldırmış ise de bu köklü müessese, bir kısım insanların menfaatlerine ters düştüğü için az da olsa Osmanlılar döneminde de devam etmiştir.²⁶ Divan şairleri de bu âdetten istifadeyle kimi yüce yaratıcının kulu kölesi, kimi sevdiğinin kulu kölesi olarak kulağına küpe takmış veya kendini öyle tanıtmıştır. Şair Helâkî (öl. 1575),

Bende-i halka-be-gûş olsa Helâkî n'ola kim
Sevdiği iklim-i hüsnün pâdişâhı mîridür²⁷

beytinde “*Helâkî, kulağı küpeli köle olsa ne olur, onda şaşılacak bir şey yok. Çünkü onun sevdiği, güzellik ülkesinin padişahıdır, miridir*” diyor. Bağdatlı Rûhî (öl. 1605) de, sevdiğinin kendine iltifat etmemesini, onun muhteşem bir şah, kendisinin de kulağı küpeli zavallı bir köle olmasına bağlar:

‘Aceb mi mültefit olmazsa hâlüne Rûhî
O şâh-ı muhteşem ü sen gulâm-ı halka-be-gûş

Gülrü, Gülten, Nesrin, Servihıram, Servinaz, Karanfil, Menekşe, Sümbül... bk. Abdülaziz Bey, *age*, II, s. 448-449.

²⁴ Sebahattin Küçük, *Bâkî Divanı*, Ankara 1994, s. 64 (24'üncü kaside 17'nci beyit)

²⁵ Ali Nihad Tarlan, *Necati Bey Divanı*, Ankara 1992, s. 107(22'nci kaside, 39'uncu beyit).

²⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, II, s. 301.

²⁷ Helâkî, *Divan*, Haz. Mehmet Çavuşoğlu, İstanbul 1982, s. 97 (57'nci gazel 5'inci beyit).

Klâsik şiirde hemen her şairin söz ettiği Osmanlı âdetlerinden biri de sarığa çiçek takmaktır. Buna göre, süs ve güzel koku amacıyla kavukla sarık, fesle sarık arasına gül, sümbül, menekşe, karanfil ve benzeri çiçekler takılırdı. Daha çok gül tercih edilirdi. Ağırlıklı olarak aşk, sevgi, muhabbet ve hoşgörü konularının ele alındığı divan şiirinde, en büyük âşık olan şair, bazan sevdiğini güle benzetir. Gülün sarığa takılmasını da ona yani sevgiliye verilen değer ve itibar olarak ifade eder.

Sen kim gelesin meclise bir yer mi bulunmaz
Baş üzre yerin var
Gül goncasısın gûşe-i destâr senindir
Gel ey gül-i ra'nâ²⁸

mısralarında Nedîm (öl.1730), güzeli güle benzeterek, “*Sen ki destarlara takılırsın, meclise gelince sana yer bulunmaz mı? Başımızın üstünde yerin var*” diyerek “baş üzerinde yeri olmak” deyimini hem “sen bizim için çok kıymetlisin” hem de “seni sarığımızı takar gezdiririz” anlamlarında kinayeli kullanmıştır. Bâkî (öl. 1600) de,

Seng-i bî-dâdunla serde zahm-ı hûnînim ki var
Gûşe-i destârda rengîn karanfüldür bana²⁹

beytinde başında açılan kanlı yarayı, sarık köşesine yerleştirilmiş karanfile benzetir.

Erkekler sarıklarına gül taktıkları gibi, bayanlar da saçlarına, başlıklarına ve göğüslerine gül takar, bazen de ellerinde gülle dolaşırlardı.³⁰

²⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, *Nedim Divanı*, İstanbul 1972, s. 271 (38'inci gazel 3'üncü beyit).

²⁹ Sebahattin Küçük, *Bâkî Divanı*, Ankara 1994, s. 109 (12'nci gazel 3'üncü beyit).

³⁰ Lady Montagu, 1 Nisan 1917'de Edirne'den Lady Mar'a yazdığı mektupta üzerindeki Türk giysilerini şöyle anlatır:

“...Başa giyilen şapkalar kalpak deniliyor. Kışın giyilenleri inci ve elmaslarla işli kadifeden, yazın ise bol sırmalı kumaştan yapılıyor. Başın öbür tarafındaki saçlar da toplanıyor, üstüne çiçek veyahut sorguç gibi şeyler konuluyor. En revaçta olanı da muhtelif taşlardan müteşekkil büyük bir demet takmak. İncilerden çiçek goncaları, elmaslardan yaseminler, yakutlardan güller, sarılarından da fulyalar yapılıyor. Bütün bunlar o derece güzel yapılıyor ki, daha güzelinin yapılabileceğini tasavvur edemezsiniz.”

Nâilî (öl. 1666) böyle bir hanımı tasvir ederken onun güle benzeyen yanaklarını da dikkate alarak baştan başa gül bahçesine benzediğini söyler.

Elde gül sînede gül gûşe-i ser-pûşda gül
Bak şu gül-rûya ki baştan başa gülzâr olmuş

Sarığa çiçek takmanın yanında misvak, hap, mektup, kürdan (hilâl) vb. küçük eşyaların da konması âdettendi. Eskiden elbiselerde şimdiki gibi cep bulunmazdı. Bu yüzden insanlar, üzerlerinde taşımak zorunda oldukları bazı eşyaları ya bellerine sardıkları küçük bir çıkın içine, ya yenlerine, ya da sarık bağlarının arasına koyarlardı. XVIII'inci yüzyıl İstanbul hayatına dair önemli bilgiler ihtiva eden, müellifi bilinmeyen ve *Risale-i Garîbe* diye adlandırılan bir eserde “Çevrilmiş misvâki riyâ için başına ...oΔan geyikler” şeklinde başta misvak taşıma âdetinden söz edilmektedir. Metinde, riya için misvak taşıyanlar geyiğe benzetilmiş, misvak ise geyiğin boynuzu olarak tasavvur edilmiştir.³¹ Şair Yenişehirli Avnî Bey (öl. 1884) de,

Bir mey içirin zâhide kim tâb u tefinden
Destâr-ı şerî‘attaki misvâk tutuşsun³²

“*Ham sofuya biraz şarap içirin ki, hararetinden sarığındaki misvak tutuşsun*” derken sofunun sarığında misvak taşıdığını haber verir.

Bâkî (öl. 1600)'nin aşağıdaki beytinde ise sarığa hilâl (kürdan) konulduğu anlaşılmaktadır:

Sarındı meh yine bir hûb yûsufî destâr
Sokındı farkına bir dâne ince sîm hilâl³³

Bk. Lady Montagu, *Türkiye Mektupları (1717-1718)*, Çeviren: Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser serisi 12, İstanbul ?, s. 52. Ayrıca bk. Sevgi Gürtuna, “Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı”, *Osmanlı*, Ankara 1999, IX, s. 196-197.

³¹ Hayati Develi, *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe*, İstanbul 1998, s. 21 (Risale-i Garîbe, Nuruosmaniye Ktp., nr. 4925, bk. 51^a). Yine aynı eserin 80'inci sayfasında Kadızadelilerin başlarında misvak taşıdıklarına dair, Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi nüshasından (I. cilt, Bağdad 304, bk. 195^b) alıntı mevcuttur.

³² Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Haz. Cemâl Kurnaz, Ankara 1993, s. 362.

“Ay yine haleden bir güzel yûsufî sarık sarındı; tepesine de bir tane ince gümüş diş kurcalayacak kürdan soktu.”

Çok eski çağlardan beri insanlar haberleşmek için kuşlardan istifade ederlerdi. Haberci kuşların başında güvercinler gelirdi. Güvercinler, habercilik için önce saray ve kalelerde eğitilir sonra genellikle ayaklarına, bazen de kanatlarına ince kağıda yazılmış mektuplar sarılır ve karınları iyice doyurularak gideceği yere uçurulurdu. Dişisi yumurta üzerinde yatan erkek güvercin, daha çabuk gidip geleceği için tercih edilirdi.³⁴

Şâirler sevdikleri ile haberleşmede gönül kuşlarını kullanmışlar, gidip de dönmeyen kuşların yolunu bekleyip durmuşlar. Nevres-i Kadîm (öl. 1762) aşağıdaki beytinde “Âşığın mektuba damlayan bir damla göz yaşı, güvercinin uçmasına engel oldu.” derken kanatlarına mektup takılmak suretiyle güvercinlerin postada kullanıldığına işaret eder.

Bir katre eşki nâmeye akmışdı âşıkın

Pervâzdan alıkodı bâl-i kebûteri³⁵

Ayrıca güzelin yüzü mektup kağıdına, gözleri de $\mathfrak{R}\square$ (hû) ya benzetilerek mektupların başına $\mathfrak{R}\square$ (hû) yazma âdetine, mektubun

³³ Sebahattin Küçük, *age*, s. 49 (20'nci kaside 5'inci beyit).

³⁴ Eski çağlardan beri insanlar, haberleşmede ateş kuleleri, güvercin postaları, koşucular gibi çeşitli yöntemler bulmuşlardır. Bu ibtidaî yöntemler daha sonraki dönemlerde azalarak devam ederken diğer taraftan bunların yerine yollar üzerinde bir vasıta kullanarak haberleşme şekilleri gelişmiştir. Bu yeni sistemler, Memluk Devleti ile Emevî ve Abbasiler vs.de *berid*, Moğollar ve İlhanlılar'da *yam*, Osmanlı Devleti'nde ilk devirlerde *ulak*, daha sonraki devirlerde ise *menzil* teşkilatı diye anılmışlardır. Menzil teşkilatı, Kanûnî (1520-1566) zamanında sadrazam Lütfi Paşa'nın sadareti döneminde oluşturulmuştur. Fuad Köprülü, İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı “Berid” maddesinde Quatremere'nin *Histoire des Sultans Mamlouk* (Paris 1845, II, 2, s. 115-10) adlı eserinden naklederek Memlukluların güvercin postasını kullandıklarını haber veriyor (bk. agm, *İA*, İstanbul 1979, II, s. 541-549). Ancak Osmanlılar'daki durumu hakkında değerlendirme yapmıyor. Aynı belirsizlik Yusuf Halaçoğlu'nun *Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı ve Yol Sistemi* (İstanbul 1982, XI+178s.) adlı basılmamış doçentlik takdim tezinde de mevcuttur. Ancak şurası bir gerçek ki, Osmanlı şairi, beyitlerinde her fırsatta güvercinle yârine haber gönderip durmuştur.

³⁵ Hüseyin Akkaya, *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Divanı*, Harvard Üniversitesi 1996, II, s. 125 (27'nci kaside 16'ncı beyit).

başına veya sonuna şiir koyma âdetine, ağzının mühürlenmesi âdetine vb. bir çok ayrıntılara beyitlerde tesadüf edilmektedir.

Ulak, tatar veya peyk gibi adlarla anılan postacılar bilhassa gizli haber ihtiva eden mektupları saçları arasına sakladıkları. Şâir İzzet Molla (öl. 1829-30)

Bulduk fesinde nüsha-i sihr ü füsûnu biz
Mektûb-ı fitneyi arayın perçemindedir³⁶

beytinde “*Biz onun fesinde sihirli muskayı bulduk. Fitne mektubu ise onun perçeminde olabilir, arayın*” diyerek saç arasına mektup saklama âdetine işaret eder.³⁷ Sehî (öl. 1548)

Dolaşduğı budur hattuna zülfün
Karalara sarılır kara mektup

beytinde güzelin yüzünü mektup kağıdı, ayva tüylerini yazı olarak tasavvur edip bu haliyle onu saçlar arasındaki mektup gibi tasvir eder. Ayrıca beyitten gizli haber ihtiva eden mektubun siyah bir şeyle sarıldığı da düşünülebilir.

Subhizâde Azîzî'nin şu beytinde ise haberci veya casusun başına mektup yazıldığı anlaşılıyor:

Şehr-i yârime kuş uçmaz ki edem ‘arz-ı niyâz
Kalmadı nâme-resân nakş-ı serimden gayrı

Bu tür mektupların başa döğme suretiyle yazıldığı, vardığı yerde saç tıraş edilip mesajın okunduğu, hatta bazen mektubun sonunda “işbu vesikayı yırtınız” yazılı olduğu için başı yazılı kişinin öldürüldüğü belirtilmektedir.³⁸

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz:

1. Örf ve âdetler, topluluğu millet yapan unsurların en önemlilerindedir. O bakımdan, burada verilen bilgileri zamanı geçmiş veya değersiz

³⁶ “Perçemindedir” kelimesi “pür çemendedir” şeklinde yazılmış, anlam bakımından daha uygun olduğu kanaatıyla “perçemindedir” yaptık.

³⁷ Bk. Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Haz. Cemâl Kurnaz, Ankara 1993, s. 175.

³⁸ Bk. Ahmet Talât Onay, *age*, s. 175.

bir ayrıntıdan ibaret görmemek gerekir. Seyrettiğimiz bazı tarihî filimlerin, okuduğumuz tarihî romanların bazan yavan ve kuru gelmesi kanaatımızca bu detaylardan yoksun oluşlarından kaynaklanmaktadır.

2. Bu ve benzeri çalışmalar göstermektedir ki, Osmanlı Devleti'nin felsefesi, dili, mimarisi, musikîsi vs. nasıl kendi kültürünün ürünleri ise edebiyatı da toplumun örf, âdet, inanç, duyuş, düşünüş ve hayallerini yansıtan bir ayna niteliğinde olması sebebiyle o kültürün bir parçasıdır.

3. Elimizdeki malzemelerden çok az bir kısmını işleyebildiğimiz bu çalışma bize divan şiirinin de, tekke ve halk şiiri gibi millî olduğunu göstermektedir.

4. Bir şair ne kadar başka bir edebiyatın taklitçisi olursa olsun onun çevresinden etkilenmemesi düşünülemez. Her şair mutlaka çevresinden etkilenip ilham alır. Bu sebeptendir ki, divan şiiri incelenmeden Osmanlı toplumunun örf, âdet, inanç, duyuş, düşünüş ve hayallerini tam olarak tesbit etmek herhalde mümkün değildir.

"TRACES OF OTTOMAN TRADITION IN DIVAN POETRY"

Abstract

There exist the traces of customs and believes of the Ottoman society in the Ottoman literature which sometimes called eighter Divan or Classic literature. Ottoman poets just like poets of different nations portray examples of their society's customs and believes as much as they apply to them when they utter their loves, thoughts, and images.

In this study, it is endeavoured to bring out the importance of Divan poetry by pointing out some customs of the society. Some of them are the signs of sovereignty like Sultan's preach on his name, coining money, giving away money as Sultan ascends the throne. On the other hand, some of them are the folk traditions and customs such as attaching a flower to the turban, slaves wearing earrings, switching name of female slaves and maids with names of flowers, postman carrying an arrow along with him.

Keywords

Divan poetry, Ottoman, Turkish culture, customs and traditions, signs of sovereignty.